

МЮНХЕНСЬКА КРИЗА

Невілл Чемберлен тепер повністю контролював закордонну політику Британії, і він не залишив надії домовитися з Німеччиною. Галіфакс наслідував його політику, хоча все більше сумнівався. Так само й Кабінет міністрів. Тепер їхня увага зосередилася на Чехословаччині, де, на переконання Гітлера, ні Британія, ні Франція не будуть воювати, щоб захистити свободу чехів. Проте військові радники Гітлера не могли досягти згоди стосовно вдалого часу і сил союзників, вважаючи, що використання потужних сил для загарбання залишить дуже мало резервних дивізій для захисту німецьких кордонів, оскільки вони боялися атаки радянських військ.

Той, хто сказав, що прем'єр Блюм не протримається довго, мав рацію — Даладьє дуже скоро змінив його на посаді. І спершу здавалося, що дипломати праві щодо того, що Гітлер вагався із захопленням Чехословаччини через страх перед радянським нападом. Пізніше, 12 червня, Даладьє заявив, що Франція зв'язана обіцянкою попереднього прем'єра щодо підтримки Чехословаччини, розпочавши війну нервів через сперечання про те, яка тактика може призвести до помилкових кроків.

Подвійна гра Гітлера продовжувала спантеличувати Британію, даючи Німеччині час для підготовки загарбання Чехословаччини, коли Гітлер відправив свого особистого помічника до Лондона для зустрічі з міністром закордонних справ лордом Галіфаксом, пропонуєчи подальші дискусії з Чемберленом. Хоча через чотирнадцять днів переговори провалилися, тактика затримки досягла мети. Гітлер був майстром мистецтва обману. Він відхилив пропозицію своїх

радників і лише шість днів по тому наказав здійснити напад на Чехословаччину.

Навіть за таких обставин загроза інтервенції з боку Радянського Союзу нікуди не поділася. Черчилль написав Галіфаксу, що французький дипломат їздив до Литвинова в Москву, аби запитати, яку допомогу росіяни нададуть Чехословаччині у разі німецького нападу. Литвинов відповів контрзапитанням: а що збираються робити французи? — зазначивши, що французи мають прямий обов'язок виступити на захист чехів. Французький дипломат не отримав жодної прямої відповіді, окрім того, що Радянський Союз буде виконувати свої зобов'язання. Литвинов повідомив, що СРСР готовий приєднатися до переговорів із Францією та Чехословаччиною про те, як надати допомогу чехам. Але обидва визнавали, що є проблеми з Польщею та Румунією, які були нейтральними. Це привело до іншого питання: чи матимуть дозвіл радянські війська й авіація перетнути румунську територію?

Події почали розгортатися стрімко, коли Даладьє зв'язався з Чемберленом пізно вночі або рано-вранці 13–14 вересня 1938 року, щоб повідомити його, що уряд пропонує спільний особистий візит до Гітлера. Натомість Чемберлен виявив ініціативу, зателеграфувавши Гітлеру з пропозицією відвідати його. У відповідь Гітлер того ж дня запросив його до штабу в Берхтесгадені. Прем'єр-міністр полетів до Німеччини 15 вересня. Проте він усе неправильно зрозумів, оскільки виявилось, що чехи вважали: їхня ситуація під контролем. Візит Чемберлена просто дав німцям можливість збільшити свої вимоги.

Чемберлен збагнув тільки, що Гітлер мав настрій воювати, а французи взагалі цього не хотіли — вони вже мали вигляд переможених. Тож єдине, чим він переймався в той момент, — мир за будь-яку ціну. Коли розмова Чемберлена з Гітлером раптово припинилася, йому довелося марно чекати й ходити туди-сюди під балконом готелю. Тоді він надіслав письмове повідомлення Гітлеру, заявляючи, що готовий передати нові німецькі пропозиції чеському уряду. Зрештою, Британія не мала договірних зобов'язань перед Чехословаччиною, а Франція не була готовою воювати заради чехів, тож не було сенсу протидіяти вимогам Гітлера.

У результаті британці та французи почали обдумувати свої пропозиції, наполягаючи на тому, що Британія та Франція (і Радянський Союз, якого ніхто не питав) мають гарантувати нові чеські

кордони після того, як Чехословаччину розділять відповідно до погроз Гітлера. Черчилль долучився до дискусій. Йому було цікаво, чи має Гітлер грандіозні наполеонівські амбіції. І, якби пішли йому на поступки і він отримав би більше території, чи вимагав би він ще.

Хай там як, вони вважали, що чеський уряд не має іншого вибору, окрім як прийняти англо-французькі пропозиції. Проте Черчилль думав інакше: для нього це була «повна капітуляція західних демократій перед нацистською погрозою застосувати силу». Він заявив лондонській пресі, що це не принесе мир і стабільність Англії та Франції, ослабленим цією ще більш небезпечною ситуацією, оскільки, говорячи військовою мовою, нейтралізована Чехословаччина допоможе Німеччині звільнити двадцять п'ять німецьких дивізій для загрози країнам Заходу. І це дасть нацистам доступ до Чорного моря.

Політична тактика часто порівнюється з грою в шахи, коли жоден з гравців не знає, що на думці у ворога. Проте відчуття Черчиллем історії та географії і його військовий досвід дозволили йому побачити загальну картину того, що, ймовірно, може статися, якщо Британія зробить хибний крок.

Тим часом Литвинов попередив Лігу Націй, що СРСР має намір виконати свої зобов'язання згідно з пактом і разом із Францією надати допомогу Чехословаччині дозволеними способами. Воєнне міністерство СРСР було готове негайно взяти участь у конференції з представниками французького та чехословацького міністерств, щоб обговорити належні дії¹.

Наївність та недосвідченість у закордонних справах британського прем'єр-міністра підтвердиться через багато років у листі, який він написав своїй сестрі після зустрічі з Гітлером у Берхтесгадені 15 вересня 1938 року: «У мене склалося враження, що це чоловік, на якого можна покласти, коли він давав слово»². Пізніше Чемберлен звітував Кабінету міністрів про те, що Гітлер «свідомо не обмане людину, яку поважає і з якою мав перемовини». Насправді, Гітлер відчував лише зневагу до слабкості Чемберлена, коли побачив, як легко ним маніпулювати.

Чемберлен був порядною і щирою людиною, якій геть не пасувало бути главою держави, бо, схоже, він думав, що інші теж такі, як він. Йому бракувало відчуття реальності в небезпечному світі через те, що він спілкувався лише з такими, як сам. І бракувало уяви, щоб

збагнути, яке організоване зло й жахіття могли скоїти інші. Схоже також, що він не мав жодного уявлення про історію, оскільки бодай якісь знання про тюдорівську Англію — де романтика співіснувала з надмірною жорстокістю, обманом і тортурами — могли б відкрити йому очі на співвітчизників.

Коли Чемберлен полетів до Німеччини, щоб знову зустрітися з Гітлером, йому повідомили, що його пропозиції є неприйнятними. Гітлер сказав, що вони будуть замінені іншими пропозиціями, яких той навіть не уявляв. Усе, що британський прем'єр-міністр почув від Гітлера, було продовженням диктаторських запевнень, що той не використовуватиме німецькі війська, не дочекавшись результатів перемовин. Чемберлен погодився звернутися до чехословацького уряду, щоб той уникав будь-яких дій, які могли б спровокувати небажані інциденти. А закінчив Гітлер переговори своєю примирливою мантрою, що «це його останні територіальні амбіції». Він запевнив Чемберлена, що хоче бути в дружніх відносинах з Англією.

Чемберлен намагався виправдати свої дії в Палаті громад. Але було очевидно, що обмежений досвід закордонних справ і бажання миру засліпили його перед тим фактом, що Гітлер переграв і перехитрив опонента. Диктатор просто використав його як хлопчика-посильного, щоб уникнути необхідності пересувати війська до Чехословаччини і воювати для досягнення своєї мети. Прем'єр-міністр також не розумів впливу своїх домовленостей з Гітлером на одну з найсильніших військових держав у світі, так ніби її не існує. Це була ще одна помилка. І його зневаги до СРСР не забудуть.

Невдовзі після того, як Чемберлен повернувся до Англії, Гітлер раптово напав на Чехословаччину, заявивши прем'єру Бенешу, що чехи «повинні забратися геть із Судет до двадцять шостого числа», і додав:

— Це остання територіальна претензія, яку я маю оголосити в Європі.

Чемберлен відверто визнав у Палаті громад, що тепер усвідомлює: він зіткнувся із «зовсім непередбачуваною ситуацією». І після дискусій з Галіфаксом і Черчиллем було складено й видано комюніке, що містило твердження: «Якщо, попри зусилля британського прем'єр-міністра, німці нападуть на Чехословаччину, негайним наслідком має стати те, що Франція буде зобов'язана прийти їй на допомогу, а Велика Британія та Радянський Союз, звичайно, підтримають Францію».

Чехи мобілізуються

Тим часом чехи мобілізували свої сили. «Вони мали півтора мільйона озброєних чоловіків за найсильнішою лінією укріплень у Європі, оснащені високоорганізованою та потужною індустріальною машиною»³. Французька армія була частково мобілізована, і, хай неохоче, французькі міністри були готові дотриматися своїх зобов'язань перед Чехословаччиною. Майже опівночі 27 вересня телеграма з попередженням була надіслана Британським адміралтейством з наказом мобілізувати флот уже наступного дня. Будучи островом, Британія без захисту з боку свого флоту була уразлива не лише перед загарбниками з моря: її населення могло також померати від голоду через ворожі блокади.

Проте, всупереч побоюванням Чемберлена, криза у вересні налякала німецьких генералів ще більше, ніж британських урядовців, оскільки 30-40 чеських дивізій були розгорнуті на східному кордоні Німеччини, на додачу до сил французької армії. Тож шанси на успіх Німеччини були майже один до восьми, якби Гітлер видав наказ атакувати. Також існувала можливість, що ворожий Радянський Союз виступить із чеських аеродромів, а радянська армія пробиватиметься через Польщу або Румунію. Отже, поки Гітлер вагався на порозі війни, пристрасті неабияк розпалилися.

Чи міг Гітлер зробити ривок? Чи йому треба було відступити перед несприятливою громадською думкою? І зрештою, чи міг він піти на поступки тепер, після всіх погроз? Він не знав, що існував таємний військовий план його арешту разом із Герінгом, Геббельсом і Гімлером. Це був ключовий момент, коли потужні дії союзників могли змінити історію, якби їм було відомо про це.

«До початку вересня,— писав начальник Штабу Німеччини генерал Гальдер багато років по тому,— ми зробили необхідні кроки для захисту Німеччини від цього божевільного»⁴. Але дії були відкладені, щоб дочекатися результату зустрічі Чемберлена з Гітлером у Берхтесгадені. Доля цивілізованого світу була переплетена з втраченими можливостями, які також могли бути пастками для невинних і необережних.

Пізніше, поки Гітлер сумнівався, прем'єр-міністр Невілл Чемберлен виступив перед британською нацією:

— Як жахливо, фантастично, неймовірно те, що ми маємо тут рити окопи та приміряти протигази через конфлікт у далекій країні.

Невдовзі він отримав відповідь від Гітлера на свого листа з пропозицією приєднатися до гарантії нових кордонів Чехословаччини. Це нічого не змінювало. Але Чемберлен охоче написав особисте повідомлення Гітлеру зі словами: «Переконалий, ми могли б досягти згоди за тиждень».

Чемберлен виступав у Палаті громад, коли прийшло повідомлення від Гітлера з запрошенням приїхати до Мюнхена. Він одразу передав інформацію уряду:

— Гер Гітлер погодився відкласти мобілізацію на двадцять чотири години. [...] Це ще не все. Я маю ще дещо сказати Палаті. Щойно я отримав повідомлення від гера Гітлера про те, що він запрошує мене на зустріч у Мюнхені завтра вранці. Він також запросив синьйора Муссоліні та месье Даладьє.

Проте ні Радянський Союз, ні чехи не були запрошені.

«Черчилль назвав політ Чемберлена на зустріч із Гітлером “найдурнішим з учинків, будь-коли зроблених”»⁵. Але чимало людей відчували величезне полегшення від новини. А прибічники Чемберлена вважатимуть, що це дало Британії ще один рік на озброєння.

Третя зустріч Чемберлена була пам'ятною. Меморандум, укладений і підписаний 30 вересня, визначав, що Судети будуть евакуйовані в п'ять стадій, починаючи з 1 жовтня, і операція буде завершена за десять днів. Тоді прем'єр-міністр попросив приватну розмову з Гітлером. Вони зустрілися в резиденції Гітлера в Мюнхені пізніше того ж ранку. Чемберлен приніс із собою план декларації, який він підготував, і Гітлер одразу ж підписав його без коментарів. Поза сумнівом, він розумів, що це мало що означало. І вони розійшлися, схоже, як добрі знайомі.

Британський прем'єр-міністр мав знати, що угоди з Гітлером нічого не варті. І фактично лист, написаний Муссоліні Гітлеру 26 червня 1940 року, показує його справжні наміри:

Фюрере!

Оскільки настав час здолати Англію, нагадую про те, що я казав вам у Мюнхені про пряму участь Італії в загарбанні Острова. Я готовий брати в цьому участь із сухопутними та повітряними збройними силами, і ви знаєте, як сильно я цього прагну. Благаю дати відповідь, щоб я міг перейти до стадії дій. З нетерпінням чекаючи на цей день, передаю своє товариське вітання.

Муссоліні

Коли Чемберлен повернувся до Англії та прибув у Гестонський аеропорт, де на нього вже чекала преса, він триумфально помахав у повітрі спільною декларацією, підписаною Гітлером. А в машині, яка везла його та лорда Галіфакса через радісний натовп, він довірливо сказав колезі:

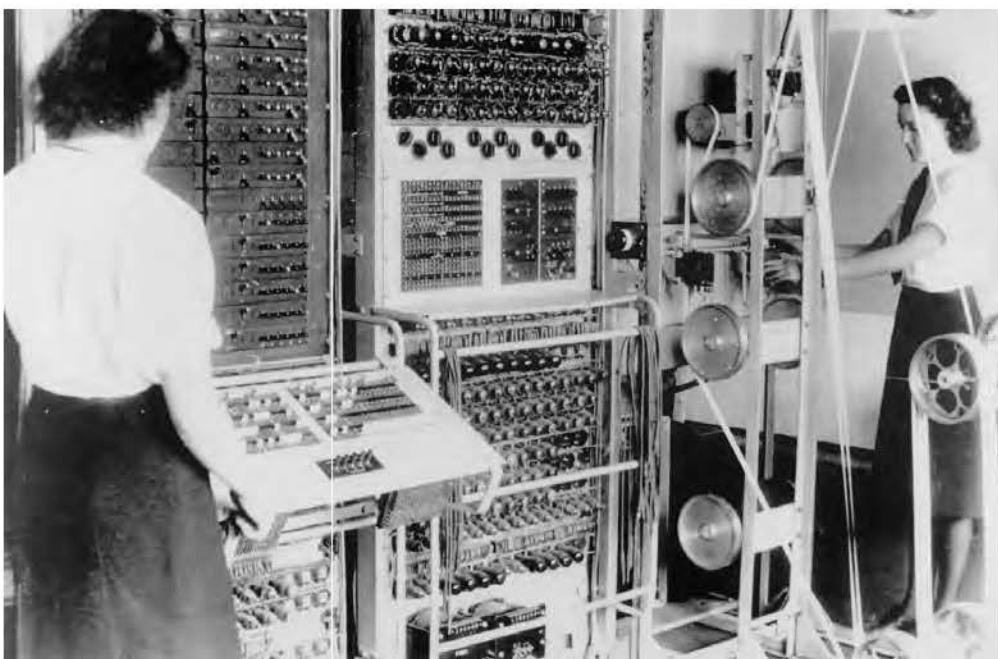
— Усе це скінчиться за три місяці.

Він знову помахав своїм непотрібним аркушем з вікна на Даунінг-стріт, 10, і сказав для преси:

— Це другий раз, коли з Німеччини на Даунінг-стріт повернувся почесний мир. Я думаю, це мир для нашого часу.

Прем'єр-міністр Чемберлен віддав частину Чехословаччини нацистам, плекаючи ілюзію, що домовився про мир.

Гітлерова оцінка Чемберлена і Галіфакса знову підтвердилася. Тепер, дивлячись у минуле, ми знаємо, що якби західні держави підтримали Чехословаччину, а не зрадили, Німеччина навряд чи захопила б її, тому що була ще недостатньо сильною військово. Гітлер весь час блефував. Його генерали були дуже здивовані результатом і настільки вражені успіхом його обману та наївністю британського уряду, що, як заявив Черчилль, це був справді момент, коли Гітлер став беззаперечним господарем Німеччини.

1943 рік. Британські дешифрувальниці в Блетчлі-Парку працюють із Mark 2 Colossus — першим програмованим комп'ютером.
(Національний архів уряду Великої Британії)

Британська машина «Еніґма», яку використовували для дешифрування німецьких військових і морських кодів.
(Wikipedia.org)

Безпосередньо перед Днем Д. 6-та повітряно-десантна дивізія британської армії на інструктажі в Англії щодо висадки в Нормандії. 4–5 червня 1944 року.
(Імперський військовий музей Великої Британії. Уряд Великої Британії)

Генерал Ейзенгауер підбадьорює американських парашутистів американської 101-ї повітряно-десантної дивізії в Британії перед тим, як вони сядуть у літаки для вторгнення в Нормандію в День Д, 5 червня 1944 року.
(Фото американської армії, Бібліотека Конгресу США)

Німецькі сили здаються в Сен-Ламбер-сюр-Діві. 21 серпня 1944 року.
(Бібліотека та архів Канади)

Зліва направо: генерали Паттон, Бредлі та Монтомери жартують у Нормандії, 7 липня 1944 року, штаб 21-ї армії.
(Уряд Великої Британії)

Генерал Марк Кларк отримує нагороду — орден «За видатні заслуги» — з рук президента Рузвельта в Італії, грудень 1943 року.
(Бібліотека Конгресу США)

Генерал Дуглас Макартур повертається на Філіппіни.
(Національне управління архівів та записів США.
Фотограф — Гаetano Файлаче, Корпус зв'язку Армії США)

Генерал Джордж Маршалл з американським військовим секретарем Генрі Стімсоном.
(Федеральний уряд США)

Троє найбільших британських польових командирів, які воювали в критично важливій «Війні в пустелі» проти німецьких та італійських військ: фельдмаршал сер Арчібалд Вейвелл (посередині), віце-король Індії, фельдмаршал віконт Монтгомері Аламейнський (зліва) і фельдмаршал сер Клод Окінлек, головнокомандувач Індійської армії. 17 червня 1946 року.
(Імперський військовий музей, уряд Великої Британії)

Лідер французького спротиву і командувач Вільних французьких сил генерал Шарль де Голль, який став президентом Франції.
(Імперський військовий музей, уряд Великої Британії)

Руїни собору в Ковентрі через два дні після того, як літаки Люфтваффе бомбардували місто в ніч 14 листопада 1940 року.
(Імперський військовий музей, уряд Великої Британії)

Анна Франк у школі у віці одинадцяти років. Стала жертвою переслідувань нацистів у війні Гітлера проти жінок і дітей. (Вікіпедія. Веб-сайт про Будинок-музей Анни Франк, Амстердам)

Мертві тіла у Сталінграді. 1943 рік. (Вікімедія)

Британський прем'єр-міністр Вінстон Черчилль на Рейні у военний час, 25 березня 1945 року, разом з генералами Аланом Бруком та Монтгомері й кількома американськими генералами. (Уряд Великої Британії)

Мертві тіла колишнього італійського диктатора Беніто Муссоліні та його коханки, публічно повішені догори ногами в Мілані після того, як їх розстріляли з кулеметів антифашистські партизани. (Фотографія Ренцо Пістоне)

Лідери «Великої трійки» на Тегеранській конференції 1943 року. Зліва направо: радянський маршал Йосиф Сталін, американський президент Франклін Д. Рузвельт і британський прем'єр-міністр Вінстон Черчилль. (Армія США)